

Pomen (moč) ljubezni pri vodenju in pri zavzetosti zaposlenih v javni upravi

Senko Pličanič*

1. Uvod

V Sloveniji že nekaj časa prevladuje izrazito negativna energija. **Že dolgo je tako in nič ne kaže na spremembo.** Razlog za tako stanje duha je večinoma povezan z gospodarsko krizo, katere posledice v Sloveniji še kar trajajo. Čeprav imamo v zadnjih dveh letih gospodarsko rast, je ta skoraj v celoti posledica izvoza,¹ nobene bistvene spremembe pa ni, ko gre za (domače in tuje) investicije v slovensko gospodarstvo. Prepričan sem, da je tako tudi zato, ker kot narod oziroma kot država nimamo vizije, nimamo jasnih ciljev. Ti so nujen pogoj za uspešnost države. Tako kot tudi posameznik v zasebnem življenju ne more biti uspešen, zadovoljen, samoizpolnjen – srečen, če nima vizije in ciljev. Ta negativizem se kaže na različne načine (neprijaznost, ravnodušje, **črnogledost**, aroganca, nespoštljivost itd.), ki precej jasno kažejo, da izvira **v strahu**. V strahu za eksistenco. V strahu za prihodnost. V splošnem bivanjskem strahu. Strah je očitno tisti mehanizem, zaradi katerega se v naši deželi širita negativizem ter ozkogledost in zaradi katerega na vseh področjih vse bolj tonemo v poprečje ali še nižje. V gospodarstvu, politiki, znanosti itd.

Po drugi strani imamo v Sloveniji tudi drugačno energijo. Svetovljansko, pozitivno, velikopotezno. Med podjetniki, znanstveniki in inovatorji, med župani in drugimi politiki in drugod. Vendar pa njihova energija, njihovo znanje in izkušnje ne prodrejo in zato na večino ne vplivajo.

* Univerzitetni diplomirani pravnik, doktor pravnih znanosti, izredni profesor na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. E-pošta: senko.plicanic@pf.uni-lj.si

¹ Glej podrobneje J. P. Damjan, nav. delo.

Negativizem je tudi ena mojih glavnih izkušenj zadnjih treh let, ko sem opravljal funkcijo ministra. Spoznal sem, da ta prežema tudi državno upravo. Imel sem občutek, da je tam v **še večji koncentraciji kot v drugih delih družbe**. Imel sem občutek, kot da se je nad večino državnih uradnikov spustil temen oblak, ki jim preprečuje, da bi svoje delo opravljali z več veselja in **z več zavzetosti**. Podobne razmere so tudi v **občinski upravi**. Po drugi strani pa sem izkusil tudi ogromno pozitivno energijo **številnih** posameznikov. Vendar ta ostaja zastrta z nevidno zaveso, ki preprečuje, da bi njihova energija postala prevladujoča.

Vlada bi lahko precej pripomogla k izboljšanju razmer v Sloveniji. Vendar pa je pri uresničevanju svojih pristojnosti povsem odvisna od državnega uradništva. V njem pa prevladuje negativizem in zato bistveno premajhna zavzetost za delo. Kot minister sem to občutil kot veliko frustracijo. Po eni strani je bila diagnoza razmer in težav na področjih, ki sem jih pokrival, precej jasna, taka pa je bila tudi vizija, kako jih odpraviti, za njeno izvedbo pa je bil obseg pristojnosti zadosten. Po drugi strani je izvedba vizije (spremembe predpisov in drugi ukrepi) povsem v rokah državnih uradnikov. S tem mislim na dejstvo, da je ministrov ritem tak, da tudi če bi hotel, zmoget in znal sam pripraviti vse potrebno za izvedbo svoje vizije, tega večinoma ne more (osebno sem se lahko intenzivno vključil le v izvedbo najpomembnejšega projekta – prenove insolvenčne zakonodaje zaradi oživljanja gospodarstva). Naloga ministra je zato predvsem vodenje (angl. *leadership*). Pri tem pa je soočen večinoma s prestrašenimi in zato ne dovolj zavzetimi sodelavci. Zato je učinkovitost in kakovost njihovih »izdelkov« nizka. Posledica tega pa je, da (tudi zaradi negativizma v drugih oblastnih organih, na primer zakonodajalcu) minister ne more uresničiti svoje vizije, to je pripraviti vseh tistih ukrepov, ki so nujni za izboljšanje razmer na področjih, za katera je pristojen. Prepričan sem, da je prav to eden glavnih razlogov za tako majhno uspešnost vlad pri izboljšanju obstoječega (slabega) stanja v Sloveniji oziroma strah pred izvedbo resničnih reform.

V prispevku bom predstavil svojo vizijo glede spremembe teh razmer v Sloveniji. Zato bom najprej analiziral razloge za prevladujoči negativizem v Sloveniji, nato pa bom podrobneje predstavil, kako take razmere izboljšati.

2. Razlogi za negativizem – odsotnost ljubezni (do sebe)

Da bi spremenili opisano stanje v Sloveniji, moramo najprej ugotoviti **razloge za negativizem**.

Naša ravnanja, pozitivna ali negativna, usmerja naše temeljno gonilo. Temeljno človekovo gonilo je »biti srečen«.² Ta želja na najgloblji ravni usmerja

² »Sreča je smisel in smoter človekovega življenja« (Aristotel).

naša ravnanja.³ Sreča je stanje materialne in duhovne blaginje in je možna le, če smo v ravnovesju, materialno in duhovno.⁴

V drugih kulturah⁵ so že zdavnaj spoznali, da je pot do sreče povezana z razvojem na obeh področjih našega bivanja, to je materialnem in duhovnem. Ljudje nismo samo materialna bitja, nismo samo telesa, temveč precej več – imenujmo to našo duhovno razsežnost »duša«.

Pot do sreče je zato pot, na kateri si prizadevamo za materialni napredek, vendar pa tudi za duhovni napredek – za **»rast naše duše«** (**za »osebno rast«**) Pri tem je cilj materialne rasti zadovoljiti naše materialne potrebe, torej naše »telesne« potrebe, cilj duhovne rasti pa je spoznati, kdo smo »v resnici«. Nismo samo telo in nismo samo um, ki ga sestavljajo misli in prepričanja – vse to se spreminja, Mi pa ostajamo.⁶ Cilj duhovne rasti je prav tako izboljšati se in spoznati, da naša sebičnost in pohlep nismo Mi, ker je naše bistvo **Ljubezen**, ter spoznati, da sta sebičnost in pohlep odraz **strahu** – ta pa je del **ega**.⁷

Cilj duhovne rasti je doseči **Ljubezen – ljubezen do sebe, ljubezen do so-ljudi in ljubezen do drugih živih bitij**. In ko smo v stanju ljubezni, ljubezen dajati.⁸ Ljubezen do sebe nas pomirja in osrečuje ter je znak univerzalne odgovornosti do drugih. Ker če se dobro počutimo v sebi, veliko bolje delujemo v vseh drugih vidikih življenja.⁹ Sreča je potem »stranski produkt« našega delovanja v ljubezni.¹⁰

Jasno je torej, da lahko srečo dosežemo le ob zavzemanju za materialno, gospodarsko rast in **hkrati ob zavzemanju za svojo duhovno (osebno) rast**. Ko se ozremo v našo preteklost, pa zgroženi ugotovimo, kako usodno »slepi« smo bili, ko smo, išoč srečo, bili prepričani, da jo lahko najdemo samo v materialnih dobrinah.

³ Glej podrobneje Osho, nav. delo (2008; Joy ...), in E. Tolle, nav. delo.

⁴ Gre za čedalje bolj razširjena spoznanja tudi znotraj uveljavljene psihologije. Primerjaj na primer S. Grof, nav. delo.

⁵ Na primer v kitajskem taoizmu, kulturi Aboriginov in drugih »naravnih« ljudstev.

⁶ Glej podrobneje v Z. Železnikar, nav. delo.

⁷ V človeku je **stabilno zavestno jedro, svobodna duhovna zavest (duša)**, ki pa je podvrženo motilnemu dejavniku. Ta dejavnik je lažni jaz ali ego. Ta je tisti, ki zasenči svobodno duhovno zavest in nas prekrije z miselno navlako, ki nam komajda še pusti dihati. Na nenehno izmenjujoče se pobude ega se brez pomišljanja vživljamo in izgubljamostik s samim seboj. **Ego je kot temen oblak, ki zakrije naše notranje sonce – dušo**. Ko nadzira naše čustvene in miselne procese, ega ni lahko prepoznati, ker nenehno menja vloge: zdaj nas navda z užaljenostjo, zdaj z jezo, pozneje z malodušjem ali obupom, ljubosumjem, pohlepom. Podrobneje o egu glej Osho, nav. delo (2008, Being in Love ...). Glej več o tem tudi J. Krishnamurti, nav. delo, in E. Tolle, nav. delo.

⁸ Ljubezen (srečo) kot temeljni evolijski mehanizem človeštva vidi (poleg »ezoteričnih«) tudi več uglednih zahodnih mislecev, kot so Platon, Fromm, Maslow, Sorokin, Peck, Gibran in drugi. Glej podrobneje N. Maharaj in K. A. April, nav. delo, str. 120.

⁹ Primerjaj Osho, nav. delo (2001), str. 59–63.

¹⁰ R. Ulluwishewa, nav. delo, str. 35.

Pomembnosti duhovne rasti za doseganje sreče se v naši civilizaciji nismo zavedali. Še več – vsak poskus pokazati in ozaveščati, da brez duhovne rasti ne gre; da je usmerjenost v materialno zaradi zadovoljevanja materialnih potreb pomemben del našega bivanja, vendar pa je za doseganje sreče bistvena duhovna rast in da je ključna »dobrina«, ki jo z njo pridobimo, to je ljubezen – je bil zatrt v kali.¹¹ Žal še danes v naši civilizaciji prevladuje tak pogled, kar se kaže v zaznavi »duhovnega« kot manjvrednega, neresnega in neznanstvenega.¹²

Na srečo se to v zadnjem času hitro spreminja. Vse več je znanstvenih dokazov o pomenu »duhovnega« v naših življenjih, naša »usodna domišljavost« pa postaja vse bolj razgaljena, ko smo ta svoj del in njegovo vlogo v naših življenjih popolnoma prezrli.¹³

Čeprav sem prepričan, da za to, da se zavemo pomena duhovnega, ne potrebujemo znanstvenih dokazov,¹⁴ pa so ti pomembni, ker je znanost ena ključnih (poleg prava) socialnih ustanov Zahoda. Vedenju, ki ga (o človeku in njegovem položaju v okolju) »proizvaja« znanost, namreč, vsaj v okviru razvitih zahodnih kultur, verjame večina.

Z usmeritvijo (tudi) v duhovni razvoj in duhovno rastjo bomo zmožni nadomestiti **strah (ego, selfishness)**, ki je danes prevladujoč, z **ljubeznijo** (angl. *selfless love*).

Iskanje ljubezni je torej tisti najgloblji, temeljni mehanizem, ki nas poganja. Pri tem ne gre zgolj za erotično ljubezen (moškega in ženske), materinsko in bratsko ljubezen, temveč predvsem in najprej za **ljubezen do sebe** (angl. *self-love*). Šele, ko imamo sebe radi, lahko imamo radi tudi druge. Ko imamo radi sebe, postane **ljubezen naša splošna usmeritev (smo v ljubezni)**. In je obrnjena v svet kot celoto, ne le do posameznih konkretnih oseb.¹⁵

Ljubezen do sebe sestavljajo **poznavanje sebe, sprejemanje sebe, samoudejanjanje, zavedanje sebe in skrb zase**.

Poznavanje sebe (starogrški *gnothi seauton* – spoznaj samega sebe) pomeni poznavanje sebe kot telesa, psihe in zlasti tistega, kar v resnici smo, to je naše »duše« (angl. *inner soul – the image of »god« within*).

Poznavanje sebe je pogoj za **samosprejetje**. Gre za stanje, v katerem vemo, kdo smo in nas zato ni strah zunanjega sveta in sodb drugih o nas.

¹¹ Podrobneje o uničenju »modrih« žensk, to je tistih, ki so (še) imele znanje o tem, kdo smo, da smo več kot le telo, o pomembnosti duhovnega in z ogromnim zdravilskim znanjem, glej G. Heinsohn in O. Steiger, nav. delo.

¹² V zadnjem času je tak, celovit pogled na človeka sicer vse bolj prisoten v uveljavljeni psihologiji, psihoanalizi in psihoterapiji. Vendar kljub temu še vedno potisnjen na (družbeno) obrobje.

¹³ Celovito o tem v R. Ullushewa, nav. delo. V Sloveniji glej na primer I. Kononenko, nav. delo.

¹⁴ Umsko dojemanje resničnosti je omejeno – glej podrobneje v S. Pličanič, nav. delo (2016).

¹⁵ Glej podrobneje N. Maharaj in K. A. April, nav. delo, str. 122.

Poznavanje sebe je pogoj za **samoudejanjanje**. To pomeni postati to, kar smo, kar smo zmožni postati. Poznavanje sebe pomeni, da smo v stanju, ko smo ves čas usmerjeni v udejanjanje sebe – ko nas vse v nas žene v udejanjanje tega, kar smo. Hkrati to pomeni, da smo izvirni in pristni, ker udejanjamo sebe kot unikatnega in edinega.

Iz poznavanja sebe pridemo do **samozavedanja**. Ker – če se poznamo, vemo, da smo del celote in da smo povezani z drugimi (ljudmi, živalmi in rastlinami).¹⁶

Skrb zase pa pomeni, da ves čas skrbimo za svoje telo, psiho in duhovno (osebno) rast.

Dejstvo je, da smo v naši civilizaciji pozabili na pomen ljubezni. Verjeli smo, da jo lahko nadomestimo z materialnimi dobrinami in smo zato vso svojo energijo namenili temu. Danes postaja čedalje bolj jasno, da ljubezni (sreče) ni mogoče doseči samo z materialnim razvojem in zadovoljevanjem materialnih potreb, temveč tudi (zlasti) z duhovnim razvojem.¹⁷ Zaradi »odstranitve« tega védenja iz naše civilizacije¹⁸ smo bili, iščoč ljubezen (srečo), usmerjeni samo v materialni razvoj. In smo zato v tem (nikoli zadovoljenem) hlastanju po ljubezni (sreči) vse bolj nezmerno posegali v okolje, misleč da bomo s čedalje več materialnimi dobrinami končno le postali srečni. Rezultati so znani in porazni: skoraj »uničeno« okolje, skoraj iztrebljene kulture, ki so se zavedale pomena duhovnega razvoja, in velik del človeštva, pahnjen v revščino ter na rob preživetja.¹⁹

Vendar žal v svetu in tudi v Sloveniji še vedno prevladuje stara paradigma. Posledica tega je **skoraj popolna odsotnost ljubezni do sebe** v naši civilizaciji.²⁰

Tako je tudi v Sloveniji. Pri tem pa je očitno, zaradi zgodovinskih razlogov (večstoletna podrejenost), v Sloveniji to še bolj izrazito. Vsa ta naša (prevladujoča) ponižnost, pripravljenost sprejeti vse, strah, z eno besedo nesamozavest jasno kažejo na skoraj popolno odsotnost ljubezni do sebe tudi v Sloveniji.

Menim, da je **skoraj popolna odsotnost ljubezni do sebe glavni razlog prevladujočega negativizma v Sloveniji**, tudi v državni (in občinski) upravi. Prevladujejo namreč nesamozavest, strah in sebičnost – ki so vsi jasni simptomi odsotnosti ljubezni (do sebe in do drugih).²¹

¹⁶ Prav tam, str. 124. Avtorja navajata podobnost z afriškim konceptom Uhuntu – »sem, ker si«.

¹⁷ Podobno tudi Maslow – glej o tem podrobneje v P. W. King, nav. delo.

¹⁸ O tem glej podrobneje S. Pličanič, nav. delo (2016).

¹⁹ Večina teh tako zaželenih materialnih dobrin oziroma bogastva pa je v rokah peščice bogatih, za katere lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da niso srečni.

²⁰ Maharaj in April v svoji študiji ugotavljata, da to izvira iz vrednostnega sistema zahodne civilizacije, ki temelji na »strahu« kot antipodu ljubezni, torej na odsotnosti ljubezni do sebe. (N. Maharaj in K. A. April, nav. delo, str. 127).

²¹ Glej podrobneje o znakih odsotnosti ljubezni v E. Tolle, nav. delo, in L. Hay, nav. delo.

3. Pomen (moč) ljubezni (do sebe) pri vodenju

Glede na pomen vodenja (angl. *leadership*) v naši civilizaciji je skoraj popolna odsotnost ljubezni **tudi pri voditeljih** še posebej razdiralna za organizacije, ki jih vodijo, in za njihove zaposlene. To je še zlasti pomembno v javnem sektorju – zaradi pomembnosti dobrin in storitev, ki nam jih zagotavlja, in zaradi dejstva, da to počne z našim denarjem.

Če je namreč ljubezen v samem jedru našega bivanja in njena prisotnost oziroma odsotnost v samem temelju določa, kaj počnemo, zakaj počnemo, kar počnemo, in kako to počnemo, potem je jasno, da ima ljubezen zelo pomembno vlogo tudi pri vodenju. Če vodimo z ljubeznijo (ki temelji na ljubezni do sebe), nam bodo podrejeni sledili in nam zaupali. Svoje delo bodo opravljali zavzeto in učinkovito. Ljubezen do sebe je bistvena za vodenje. Človek namreč ne more voditi drugih, če se nima rad, če se ne sprejema, če se ne pozna – če ni v stanju ljubezni.

Voditelji, ki se imajo radi in vodijo z ljubeznijo, se znajo vživeti v položaj zaposlenih, jih razumejo; znajo v vsakem od njih najti najboljše in to spodbujati; so iskreni in topli; znajo poslušati zaposlene in jih navdušiti; so do njih spoštljivi; v njih vzbujajo občutek varnosti in zaupanja; širijo pozitivno energijo in znajo sprejemati odločitve. Vse te značilnosti voditeljev, ki se imajo radi, izvirajo iz njihovega samopoznavanja, samosprejemanja in samoudejanjanja.

Po drugi strani pa voditelji s premajhno ljubeznijo do sebe – ker se sami ne počutijo varne in so prestrašeni – svojim zaposlenim ne zmorejo zagotoviti občutka varnosti in zaupanja. To negativno vpliva na inovativnost, stopnjo motivacije, zavzetost in s tem učinkovitost ter rast organizacije. Taki voditelji so neiskreni, neprepričljivi in za seboj ne zmorejo potegniti svojih zaposlenih. Ker se nimajo radi, so nezmožni imeti radi druge – svoje zaposlene, niso se zmožni vživljati v njihov položaj in jih spodbujati in voditi skozi njihove stiske z ljubeznijo. So nedosledni in nezmožni sprejemati odločitve.²²

Ko sem sam postal minister, sem imel na poti do ljubezni do sebe še veliko dela. Tega, o čemer zdaj pišem, sem se sicer večinoma zavedal, vendar takrat še nisem bil tam, kjer sem danes. Večinoma tudi zaradi izkušenj, ki sem jih imel z ljudmi v času, ko sem bil minister. Zaradi nenehnega ozaveščanja lastnih izkušenj sem na poti osebne rasti, torej poti k ljubezni do sebe, precej napredoval. V pogovorih, ki sem jih imel kot minister (z opozicijskimi in koalicijskimi poslanci in z drugimi funkcionarji) sem spoznal, kako redka je ljubezen. Ker vsa-

²² Maharaj in April v svoji študiji ugotavljata, da je tako stanje prisotno pri 95 odstotkih voditeljev. Razlog za to vidita v naši zahodni kulturi »strahu« (ki pravzaprav temelji na odsotnosti ljubezni do sebe) in voditeljev, ki jih vodi strah. Zato so zaposleni vse manj zavzeti in lojalni svoji organizaciji oziroma voditelju. Glej podrobneje N. Maharaj in K. A. April, nav. delo, str. 127.

kič, ko sem bil v ljubezni in se z njimi pogovarjal v ljubezni, so oživali kot uvela roža, ko jo zalijemo. Presenečen in vesel sem ugotovil, da sem jim dal nekaj, kar zelo pogrešajo, nekaj, česar nimajo ali imajo premalo.

Kjer ni ljubezni, prevladuje strah. Strah pa je pot v temo, strah vodi v jezo, jeza v sovraštvo, to pa v trpljenje.²³ Strah (sovraštvo) žal prevladuje (tudi) v slovenski politiki. Tudi ta (tako kot puščava vode) potrebuje ljubezen!

Menim, da je (bila) premajhna ljubezen do sebe prevladujoča tudi med voditelji v slovenski politiki.²⁴ Zato ne preseneča, da se že nekaj let ne premaknemo iz »teme«.

4. Kako voditeljem in zaposlenim omogočiti duhovno rast in ljubezen (do sebe) – model trajnostnega materialnega in duhovnega razvoja kot rešitev

Za to, da v Sloveniji odpravimo prevladujoč negativizem, je torej ključna **ljubezen, najprej ljubezen do sebe**.

Znanja o tem, kako doseči to stanje, so bila iz naše civilizacije izkoreninjena, zato moramo **ta znanja spet vrniti v naša življenja**.

Pot do ljubezni (in sreče) je pot **uravnovešene materialne (gospodarske) in duhovne (osebne) rasti**.

Žal smo dolgo živeli »v temi« in smo bili prepričani, da lahko ljubezen (in srečo) dosežemo le z materialno (gospodarsko) rastjo. Ves čas smo verjeli v temeljno »mantra« kapitalizma, da nam bo »čim več« materialnega (poleg zadovoljitve materialnih potreb) prineslo še več od tega – ljubezen in srečo. Zato smo bili tudi neuspešni pri uresničitvi **trajnostnega razvoja kot rešilnega načrta človeštva**.

Glavni cilj trajnostnega modela, to je sprememba človekovega odnosa do soljudi in do okolja, bo mogoče uresničiti le, če si bomo začeli prizadevati tudi (in predvsem) za duhovno rast – za ljubezen. Očitno je, da brez tega, torej ljubezni do sočloveka in do okolja, ne bo nobene spremembe.

Trajnostna gospodarska rast (angl. *sustainable economic growth*) zato ni možna brez **duhovne rasti (angl. *spiritual growth*)**.

²³ Yoda iz filma Vojna zvezd, navedeno po <<http://www.yodaquotes.net/>> (7. 12. 2016).

²⁴ Za potrditev tega stališča bi bilo treba seveda izpeljati empirično analizo. Tako moje stališče temelji na lastnih opažanjih, spoznanjih in poznavanju človeškega delovanja, ki sem jih večinoma pridobil s samo-analizo.

Ni možna brez (»prebujenih«) ljudi, ki se bodo zavedali, da je pot do sreče pot uravnovešenosti materialnega in duhovnega. Materialnega razvoja in duhovnega razvoja.

Za nas to danes pomeni, da moramo spredvideti, da ni res, da lahko postanemo srečni samo s posedovanjem materialnih dobrin, o čemer smo bili doslej prepričani. In temu (pridobivanju materialnih dobrin) podredili vse: svojo politično, socialno in ekonomsko organizacijo ter zasebno življenje.

Spoznati moramo, da je ta, materialni del našega bivanja, sicer pomemben, vendar **sreče ne moremo najti zunaj sebe. Srečo lahko najdemo samo v sebi – v ljubezni (do sebe in do drugih).**²⁵

Ključen za uspeh trajnostnega modela je torej prav njegov **socialni vidik**. Odnos do okolja lahko spremenimo le tako, da spremenimo odnos do sebe in do drugih ljudi (in drugih živih bitij), to je, da te odnose zgradimo na ljubezni in ne na strahu.

V obstoječem trajnostnem modelu manjka torej dvoje:

- zavedanje, da je njegov socialni vidik bistven za uresničitev celotnega modela;
- zavedanje, da ni dovolj zagotoviti le **materialne blaginje** (angl. *economic well-being*) za vse ljudi, temveč tudi (in predvsem) **duhovno blaginjo** (angl. *spiritual well-being*) – le take okoliščine nam namreč omogočajo »imeti se rad in biti srečen«.

Zato bi moral biti naš **prvi korak** vrnitev »**duhovnega**« v naša socialno, politično in ekonomsko organizacijo.

Ker je načelo trajnostnega razvoja »rešilni načrt« in je zato temelj našega delovanja v prihodnje, bi ga morali najprej vključiti vanj. Da bi lahko uresničili cilje trajnostnega razvoja, moramo torej načelo trajnostnega razvoja **dopolniti**. V načelo trajnostnega razvoja pa moramo vključiti predvsem spoznanje, da je njegov socialni vidik (to je človek) bistven za uresničitev celotnega modela. »Materialna blaginja je že del trajnostnega modela, **usmeritev v duhovno rast** pa je povsem nova.

Zaradi njenega pomena v naših življenjih in zaradi dolgotrajne »odsotnosti« iz naših življenj in socialne organizacije bi ji morali v prihodnje nameniti posebno skrb in energijo.

Pot do ljubezni (in sreče) je torej povezana zlasti z duhovno rastjo, ne le materialno. Ker se tega nismo (dovolj) zavedali, smo bili tako »obsedeni«²⁶ z materialnim, s katerim je prežeto vse, od začetka naših življenj. Prav zato smo

²⁵ R. Ullsuhewa, nav. delo, str. 36.

²⁶ Izraz uporablja Klein. Glej podrobneje N. Klein, nav. delo.

tudi (bili) tako agresivni do okolja in do soljudi. Ker se nismo dovolj zavedali pomena ljubezni, do katere lahko pridemo le, če gojimo tudi duhovno plat svojega bivanja. Zato moramo v svoja življenja spet vrniti duhovno plat. In za to »uporabiti« tudi državo in pravo. Seveda brez materialne plati ne moremo, zato moramo vsa prizadevanja usmeriti v trajnosten način zadovoljevanja materialnih potreb. Tak, s katerim bomo pri poseganju v okolje zmernejši, kot smo bili doslej. »Zeleno« gospodarstvo nam skupaj z današnjo tehnologijo to omogoča. Tudi za to moramo »uporabiti« državo in pravo.

Očitno je, da smo morali priti do skrajne meje, da smo začeli spoznavati, kaj je zares pomembno in kaj je prav. Spoznati, da je smisel življenja v doseganju ljubezni. Do sebe. In potem do drugih ljudi (in drugih živih bitij – živali in rastlin).

Zato je zdaj ključno, da začnemo delovati v skladu s temi spoznanji. Da preoblikujemo načelo trajnostnega razvoja. Da določimo kot glavno nalogo države in prava zagotavljanje pogojev za uravnoteženo gospodarsko in duhovno (osebno) rast, predvsem pa da kot glavno nalogo države in prava opredelimo zagotavljanje pogojev za doseganje sreče.²⁷

V Sloveniji imamo vse možnosti, da ta cilj dosežemo. Povežimo se, združimo moči in preoblikujmo Slovenijo v »trajnostno družbo«. Prilagodimo svojo državo in pravo tako, da kot njun cilj opredelimo »doseganje ljubezni in sreče«, kot pot do nje pa tudi (poleg gospodarske) duhovno rast.

5. Kako uresničiti trajnostni model v praksi

Menim, da bi morala biti to glavna usmeritev Slovenije. Le tako lahko dolgoročno premagamo prevladujoč negativizem, ki nas vse bolj slabi. Taka usmeritev je trden temelj, na podlagi katerega si bodo lahko vsi prizadevali za duhovno (osebno) rast in za ljubezen ter srečo.

Posebej pomembno pa je to prizadevanje za vse tiste, ki delujejo v javnem sektorju (zaradi pomembnosti dobrin in storitev, ki nam jih zagotavljajo in ker to počnejo z našim denarjem).

Še posebej pa je pomembno, da so v stanju ljubezni do sebe vsi voditelji v državni upravi, šolstvu, zdravstvu, socialni itd.

Kako tako usmeritev uresničiti v praksi, v vsakdanjem življenju?

Glede na dosedanje »odsotnost« je naša glavna naloga v naša življenja **vrniti duhovno**. To mora postati del naših življenj kot nekaj vsakdanjega in naravnega. Ni dovolj reči, da je duhovna rast osebna zadeva vsakega posameznika.

²⁷ Glej podrobneje o preoblikovanju načela trajnostnega razvoja ter vlogi prava in države pri njegovem uresničevanju v S. Pličanič, nav. delo (2016).

Položaj, v katerem smo, zahteva organizirano ukrepanje. Če želimo doseči temeljne cilje trajnostnega modela, to je ohranitev okolja za nas in za prihodnje rodove ter dostojno življenje za vse, moramo za povratek duhovnega v naša življenja ukrepati **organizirano. Povratek duhovnega v naša življenja** je tako pomemben, da je v skupnem, **javnem interesu** vseh. Za zagotavljanje dobrin, ki so v javnem interesu, pa imamo **državo in pravo**. Pri vnovičnem »povratku« duhovnega v našo civilizacijo in v naša življenja morata zato sodelovati država in pravo. Še več, menim, da bi to morala postati ena glavnih nalog sodobne države – **trajnostne države** (angl. *sustainable state*) in sodobnega **trajnostnega prava** (angl. *sustainable (development) law*)

Država in pravo sta namreč ves čas »služila« dosedanjemu temeljnemu cilju – to je materialnemu napredku. Kot sem že pokazal,²⁸ se je temu prilagodila celotna družba s pravom in državo kot ključnima »orodjema«.

Če torej želimo spremembo, če želimo uresničitev ciljev trajnostnega razvoja, je zato bistveno, da **državo in pravo prilagodimo tako, da kot enega njunih glavnih ciljev opredelimo »doseganje ljubezni in sreče«, kot pot do njiju pa (poleg materialnega) tudi duhovni razvoj**.

V tem prelomnem času postaja čedalje bolj jasno, da je poglobljena naloga države in prava, da postane glavno orodje človeštva za uveljavitev trajnostnega razvoja. Vse kaže, da bi ob drugih »klasičnih« funkcijah, ki so bile ključne v preteklosti in so seveda pomembne še danes (varnost, obramba in druge), morala danes njuna osrednja funkcija postati zagotavljanje informacij, znanj, metod in javnih storitev za **duhovno (osebno) rast** (angl. *personal growth*).²⁹ V ta okvir spada tudi pomoč, ki naj ga država in pravo zagotovita vsem, ki se na poti duhovne rasti znajdejo v težavah.

Do zdaj smo dosegli že precej – vse to, kar smo že dosegli, moramo nadgraditi z novimi spoznanji in vrednotami ter oblikovati pravila ravnanja in naloge države, ki bodo posameznike in podjetja usmerjala k zmernosti pri poseganju v okolje in pravičnejši razdelitvi materialnih dobrin – ter seveda duhovni rasti kot osnovi (*conditio sine qua non*).

»Nadgradnja« se mora nanašati na celoten pravni sistem in na vse naloge države, vendar pa je nekaj področij ključnih. Zagotoviti moramo predvsem:

- **usmerjeno oziroma ciljno upravljanje države** (angl. *goal-oriented »sustainable governing«*), pri čemer mora biti njen temeljni cilj »zagotavljanje pogojev za duhovno rast (in s tem doseganje ljubezni in sreče)«;

²⁸ Glej podrobneje v S. Pličanič, nav. delo (2003), str. 30–51.

²⁹ Pri tem naj opozorim na velik potencial, ki ga ima pri tem sodobna, zlasti informacijska tehnologija.

poglavitno pri tem je **načrtovanje trajnostnega razvoja** (angl. *sustainable planning*);³⁰

- **spodbujanje »zelenega« gospodarstva** – poglavitno pri tem je trajnostno prostorsko načrtovanje (angl. *sustainable land-use planning*) in sorazmerno omejevanje posegov v okolje s cilji tega omejevanja (to je ohranitve okolja);³¹
- **trajnostno izobraževanje**, katerega bistvo je, da morajo biti pomemben del izobraževanja mladih znanja, povezana s trajnostnim razvojem, še zlasti znanja, metode in tehnike, povezane z duhovno (osebno) rastjo (spoznavanje sebe, ljubezen do sebe in do drugih);
- **trajnostno usposabljanje**, katerega bistvo je, da mora (vseživljenjsko) izobraževanje in usposabljanje o trajnostnem razvoju, še zlasti o duhovni (osebni) rasti in o tem, kako doseči ljubezen do sebe, postati obveznost zaposlenih v podjetjih in v javnem sektorju;
- **trajnostno zdravstvo**, katerega bistvo je preoblikovanje današnjega zdravstvenega sistema tako, da bo vključeval tudi pomoč pri duhovni (osebni) rasti.³²

Z vidika jedra te razprave sta bistvena **trajnostno izobraževanje in trajnostno usposabljanje**.

Da bi spodbudili duhovno (osebno) rast, moramo temu cilju prilagoditi pravni sistem izobraževanja mladih ter tudi sistem vseživljenjskega izobraževanja in usposabljanja zaposlenih. Pomemben del izobraževanja mladih in zaposlenih morajo biti znanja, povezana s trajnostnim razvojem, še zlasti znanja, metode in tehnike, povezane z duhovno (osebno) rastjo (spoznavanje sebe, ljubezen do sebe in do drugih).³³ To mora postati del teh procesov kot nekaj vsakdanjega in naravnega.³⁴

Danes v razvitih družbah, v zahodni civilizaciji, tudi v Sloveniji **vstopamo v odraslo življenje (skoraj) brez znanj o sebi**. To je o sebi kot fizičnem telesu, svoji psihi in svoji »duši« (sebi kot energetskemu bitju). Izobraževalni sistem teh znanj ne daje (razen nekaj malega o fizičnem telesu, še manj o delovanju psihe, nič pa o nas kot energetskih bitjih). Starši prav tako teh znanj nimajo (ker jih sami niso dobili) in jih tudi oni ne posredujejo svojim otrokom.

³⁰ S. Pličanič, nav. delo (2014).

³¹ Glej o tem podrobneje S. Pličanič, nav. delo (2016), in S. Pličanič, nav. delo (2014).

³² Glej o tem podrobneje S. Pličanič, nav. delo (2015).

³³ Tako stališče zastopa vse več ljudi in organizacij – glej na primer dokument UNESCO, nav. delo.

³⁴ Glej podrobneje v C. O'Brien, nav. delo.

Brez teh znanj se človek, ko vstopa v različna razmerja, v okolje, ki ga obdaja, ne znajde, je nesrečen, se zapleta v težave v svojem poklicu, v partnerskih odnosih in v odnosih s svojimi otroki.

Gre za globalno težavo. Za Slovenijo pa je značilno, da je ta zaradi zgodovinskih (in kulturnih) razlogov, še posebej velika. Pri naših ljudeh je namreč zaradi omenjenih razlogov še posebej izrazita **negativna energija in negativen pristop** (nevoščljivost, »ne da se« itd.), kar vse izvira in pomanjkanja samozavedanja. Menim, da je to glavni razlog za razmere, v katerih je naša država.

Ker si vsi želimo izboljšanja, je treba najprej poznati razloge za tako, negativno stanje. Kot sem že pokazal, je glavni razlog za tako stanje skoraj popolna odsotnost ljubezni, najprej seveda ljubezni do sebe. Razlog za to pa je v izkoreninjenju znanj o tem, kako doseči to stanje, iz naše civilizacije. Šele ko človek ima taka znanja (in izkušnje), lahko spremeni pogled nase in na svet, ki ga obkroža. To pa je prvi pogoj za izboljšanje.

V okvir znanj o sebi spadajo vsa znanja, informacije o tem, **kako »delujemo«**, pri čemer je še zlasti pomembno zavedanje, da s seboj nosimo različne blokade (predvsem strahove). Prepoznavanje teh blokad, njihovo ozaveščanje in končno njihova odprava je temelj za posameznikovo srečo in s tem tudi temelj za posameznikovo srečo v odnosih, v katere vstopa.

Ljudje delujemo tako, da potrebujemo za prepoznavo in ozaveščanje sebe (kako »delujemo«) **izkušnje**. Bistvene so seveda lastne izkušnje, pomembne pa so tudi izkušnje drugih ljudi. Zato je treba v okviru izobraževanja in usposabljanja ljudem omogočiti tudi spoznavanje izkušenj drugih in še zlasti pridobivanje lastnih izkušenj.

V okviru medicine in psihologije je zahodna znanost v nekaj stoletjih spoznala veliko o tem, kako delujemo. Vendar se ta znanja nanašajo le na naše fizično telo in psiho.

Ko gre za znanja o sebi kot energetskem bitju (duši), pa moramo črpati iz bogate zakladnice znanj t. i. alternativnih znanosti, čeprav je v zadnjem času tudi zahodne znanosti vse več znanja o tem.³⁵

Ljudem je treba ponuditi vsa znanja o tem, kdo smo in »kako delujemo«. Prav tako pomembno je, da je treba ta znanja ljudem posredovati na **razumljiv način**, še zlasti zato, ker se s temi znanji v okviru izobraževanja doslej skoraj nismo srečali.

³⁵ Celovit pogled na človeka, ki vključuje tudi duhovno razsežnost, vse bolj prodira v uveljavljeno psihologijo, psihoanalizo in psihoterapijo. Vendar smo še daleč od integracije spoznanj psiholoških in medicinskih znanosti z ogromno zakladnico znanj, ki izvirajo iz neznanstvenih izročil (Vzhoda, naravnih ljudstev itd.). Glej podrobneje o tem R. Ullushewa, nav. delo.

Izobraževalni sistem in sistem usposabljanja zaposlenih mora torej mladim ljudem v okviru predšolskega, osnovnošolskega, srednješolskega in visokošolskega izobraževanja ter zaposlenim omogočiti, da se naučijo spoznati, **kdo so**: se naučijo **imeti radi** in naučijo **uresničiti to, kar so**, ter **imeti radi druge** (ljudi in druga živa bitja).

Šolajočim se in zaposlenim je treba torej dati znanja in izkušnje o tem:

- kako se spoznati (kdo sem jaz),
- kako odpraviti blokade in strahove (ki mi preprečujejo spoznati se in se uresničiti),
- kako sebe sprejeti in se uresničiti (kakšno je moje poslanstvo – moja poklicna oziroma karierna pot).

Samouresničenje zajema tudi **odnose**, v katere stopamo v zasebnem in »poklicnem« življenju. Gre za odnose do staršev, do partnerja, do otrok, do bratov in sester, odnose v »poklicnem« življenju, odnose s prijatelji in pri mladih tudi za odnose z učitelji in sošolci. V teh odnosih smo lahko srečni in izpolnjeni le, če vemo, kdo smo; če vemo za svoje blokade oziroma strahove in jih odpravljamo ter če vemo, kako »delujemo« v odnosih.

Spoznavanje sebe in odprava blokad oziroma strahov in življenje skladno s seboj (udejanjanje sebe) je neposredno povezano s **spoštljivim in ljubečim odnosom do sebe** – to je temeljni pogoj za napredek pri osebni rasti. Spoštljiv in ljubeč odnos do sebe pa zajema sebe kot telo in um ter sebe kot »dušo« (kot energetsko bitje).

Na ravni vsakdanjega življenja skrb za sebe v vseh treh omenjenih razsežnostih pomeni:

1. zdravo prehrano in pijače,
2. redno telesno gibanje,
3. zdravo bivanje,
4. neposreden in reden stik z naravo (njeno duhovno doživljanje),
5. redno (vsakodnevno) negovanje stika s svojim najglobljim jazom (sebe kot »dušo«): z meditacijo, jogo in drugimi »tehniki«.

Temeljni cilj trajnostnega izobraževanja in usposabljanja je torej šolajočim in zaposlenim ponuditi znanja (metode, tehnike), ki jim bo omogočilo **spoznati sebe, vzpostaviti odnos s seboj in se zavedati sebe**. Zavedati se sebe, se poznati je prvi pogoj za srečno življenje. Je prvi pogoj za srečo v zasebnem in poklicnem življenju. Bistveno pa je, da je spoznavanje sebe smisel našega življenja. Prek spoznavanja sebe namreč gradimo **ljubezen do sebe**. In s tem tudi ljubezen do drugih. **Biti v energiji ljubezni je temeljni smisel človekovega življenja**.

Znanja, povezana z duhovno rastjo, moramo v Sloveniji vključiti v procese izobraževanja tako, da dopolnimo programe predšolske vzgoje ter osnovnošolskega, srednješolskega, višješolskega in visokošolskega izobraževanja tako, da bodo zajemali vse zgoraj opisane vsebine. Ob tem naj poudarim, da temelji za tako preoblikovanje že v veljavnem izobraževalnem pravu. Tako na primer 2. člen Zakona o osnovni šoli (ZOsn)³⁶ določa, da je cilj osnovnošolskega izobraževanja med drugim tudi spodbujanje duhovnega razvoja posameznika, omogočanje osebnostnega razvoja učenca, vključno z razvojem njegove pozitivne samopodobe, vzgajanje in izobraževanje za trajnostni razvoj, kar vključuje globlje poznavanje in odgovoren odnos do sebe, svojega zdravja, do drugih ljudi, svoje in drugih kultur, naravnega in družbenega okolja ter prihodnjih generacij. Pri preoblikovanju programov, učnih načrtov oziroma predmetnikov v predpisih, ki urejajo predšolsko vzgojo³⁷ ter osnovnošolsko,³⁸ srednješolsko,³⁹ višješolsko⁴⁰ in visokošolsko⁴¹ izobraževanje, se je treba zavedati pomena, ki ga imajo ta znanja za »doseganje sreče« in za uresničitev trajnostnega razvoja. To pomeni, da bo treba, ob enaki obremenitvi šolajočih, zmanjšati obseg drugih, za šolajoče mlade ljudi, manj pomembnih znanj.

Kot sem že omenil, znanj o duhovnem razvoju in na splošno znanj o trajnostnem razvoju ni dovolj vključiti v programe predšolske vzgoje ter osnovnošolskega, srednješolskega, višješolskega in visokošolskega izobraževanja. Za sedanje generacije zaposlenih, pa tudi na splošno, je treba zaradi dolgotrajne »odsotnosti« in tudi sicer zaradi pomena, ki ga imajo ta znanja za človeka in za družbo, ta znanja ponuditi tudi **zaposlenim**. Še več, menim, da bi morali vseživljenjsko izobraževanje in usposabljanje o trajnostnem razvoju in v tem okviru zlasti o duhovni (osebni) rasti, predpisati kot **obveznost delodajalca in vseh zaposlenih**. Konkretno to pomeni, da bi bilo treba 172. člen Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1)⁴² in 101. do 105. člen Zakona o javnih uslužbencih

³⁶ Uradni list RS, št. 12/96, 33/97, 59/01, 71/04, 53/05, 60/06, 63/06 – popr., 102/07, 107/10, 87/11, 40/12 – ZUJF in 63/13.

³⁷ Zakon o vrtcih, Uradni list RS, št. 12/96, 44/00, 78/03, 72/05, 25/08, 98/09 – ZIUZGK, 36/10, 94/10 – ZIU, 62/10 – ZUPJS, 40/11 – ZUPJS-A, 40/12 – ZUJF in 14/15 – ZUUJFO.

³⁸ Zakon o osnovni šoli, Uradni list RS, št. 12/96, 33/97, 59/01, 71/04, 53/05, 60/06, 63/06 – popr., 102/07, 107/10, 87/11, 40/12 – ZUJF in 63/13.

³⁹ Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (Uradni list RS, št. 79/06) in Zakon o gimnazijah (Uradni list RS, št. 12/96, 59/01 in 115/06).

⁴⁰ Zakon o višjem strokovnem izobraževanju, Uradni list RS, št. 86/04 in 100/13.

⁴¹ Zakon o visokem šolstvu, Uradni list RS, št. 67/93, 13/94, 39/95 – odl. US, 18/98 – odl. US, 35/98 – odl. US, 99/99, 64/01, 100/03, 63/04, 94/06, 15/08 – odl. US, 64/08, 59/07 – Zštip, 86/09, 34/11 – ZUPJS, 78/11, 62/10 – odl. US, 40/11 – ZUPJS-A, 40/12 – ZUJF, 57/12 – ZPCP-2D, 109/12 in 85/14.

⁴² Uradni list RS, št. 42/02, 79/06 – ZZZPB-F, 46/07 – odl. US, 103/07, 45/08 – ZArbit, 83/09 – odl. US, 40/12 – ZUJF, 21/13 – ZDR-1.

(ZJU)⁴³ dopolniti tako, da bi uvedli obveznost izobraževanja in usposabljanja o trajnostnem razvoju in v tem okviru še posebej o duhovni (osebni) rasti kot obveznost delodajalca in zaposlenega. Financiranje takega izobraževanja bi morala biti obveznost delodajalca.

Ogromen tehnološki napredek, zlasti na področju informacijske tehnologije (družbena omrežja, spletne strani in aplikacije), ponuja velike možnosti za učinkovito in celovito izobraževanje ter usposabljanje šolajočih in zaposlenih.

Glede na izjemno pomembnost vodenja pa je treba posebno pozornost nameniti usposabljanju voditeljev, zlasti seveda tistih, ki delujejo (ali nameravajo delovati) v javnem sektorju. Pri tem sta zaradi že omenjenih razlogov še posebej pomembna politika in državna uprava oziroma voditelji, ki delujejo v politiki in državni (in občinski) upravi.

6. Sklep

V razpravi sem pokazal, kako pomembna je ljubezen (do sebe) za vse, kar počnemo. Pokazal sem tudi, da je njena (skoraj popolna) odsotnost glavni razlog za prevladujoč negativizem v Sloveniji, tudi v javnem sektorju oziroma javni upravi.

Zaradi enostranske usmeritve naše civilizacije v materialni razvoj, smo iz svojih življenj skoraj v celoti izrinili prizadevanje za duhovni razvoj. Ljubezen in srečo pa lahko dosežemo le ob uravnoteženosti obojega.

Celovito načelo trajnostnega razvoja, ki poleg gospodarske rasti zajema tudi duhovno rast, je model, ki nam ponuja izhod iz trenutnih (slabih) razmer – v svetu in v Sloveniji.

Posebej pomembna je (še zlasti zaradi dolge »odsotnosti«) duhovna plat. To moramo vrniti v svoja življenja. In pri tem »uporabiti« državo in pravo ter kot njuno glavno nalogo določiti zagotavljanje pogojev za (poleg gospodarske) tudi duhovno rast ter s tem ljubezen in srečo.

V Sloveniji imamo vse možnosti, da ta cilj dosežemo. Povežimo se, združimo moči in preoblikujmo Slovenijo v »trajnostno družbo«. Prilagodimo svojo državo in pravo tako, da kot njun cilj opredelimo »doseganje ljubezni (in sreče)«, kot pot do nje pa tudi (poleg gospodarske) duhovno rast.

Glede na pomembnost javnega sektorja in znotraj njega še posebej javne uprave (zaradi dobrin in storitev, ki nam jih zagotavlja, ter zato, ker ga financiramo davkoplačevalci) je posebej pomembno, da duhovno plat našega biva-

⁴³ Uradni list RS, št. 56/02, 110/02 – ZDT-B, 2/04 – ZDSS-1, 23/05, 62/05 – odl. US, 75/05 – odl. US, 113/05, 21/06 – odl. US, 23/06 – skl. US, 62/06 – skl. US, 68/06 – ZSPJS-F, 131/06 – odl. US, 11/07 – skl. US, 33/07, 69/08 – ZTFI-A, 69/08 – ZZavar-E, 65/08 in 40/12 – ZUJF.

nja vgradimo v vseživljenjsko usposabljanje zaposlenih v javnem sektorju. In s tem zaposlenim omogočimo, da se podajo na pot k ljubezni (do sebe).

Glede na pomembnost vodenja pa je treba posebno pozornost nameniti voditeljem v politiki, javnem sektorju in javni upravi. Pri tem bi moral biti naš cilj imeti voditelje z visoko stopnjo ljubezni (do sebe).

Ljubezen bi morala namreč biti ključno »orodje« vodenja zaposlenih (v javnem in zasebnem sektorju).

LITERATURA

Jože P. Damijan: Kako robustna je gospodarska rast, 2015, na voljo je na <<http://damijan.org/2015/06/15/kako-robustna-je-gospodarska-rast/>> (19. 12. 2016).

Stanislav Grof: Healing our Deepest Wounds: The Holotropic Paradigm Shift, Stream of Experience Production. Newcaste, Washington (ZDA) 2012.

Naomi Klein: This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate. Simon/Schuster, New York 2014.

Jiddu Krishnamurti: On Fear. Harper, San Francisco (ZDA) 1995.

Louise Hay: You Can Heal Your Life. Hay House, Carlsbad (ZDA) 1999.

Gunnar Heinsohn in **Otto Steiger:** Uničenje modrih žensk. KRT, Ljubljana 1993.

Paul W. King: Climbing Maslow Pyramid. Kilworth Beauchamp, Leicester (VB) 2011.

Igor Kononenko: Znanost v novi dobi, na voljo je na <<http://lkm.fri.uni-lj.si/xaigor/>> (19. 12. 2016).

Nersiha Maharaj in **April A. Kurt:** The power of self-love in the evolution of leadership and employee engagement, v: Problems and Perspectives in Management, 11 (2013) 4.

Catherine O'Brien: Lessons in Sustainable Happiness. Thinkinkg Rock, Noca Scotia (Kanada) 2013.

Osho: Joy – the Happiness That Comes from Within. St Martin Griffin, New York 2008.

Osho: Being in Love. Harmony Books, New York 2008.

Osho: Love, Freedom, Aloneness: The Koan of Relationships. Osho International Foundation, 2001.

Senko Pličanič: Temelji ekološkega prava. Cankarjeva založba, Ljubljana 2003.

Senko Pličanič: Trajnostno prostorsko načrtovanje in trajnostni gospodarski razvoj Slovenije – vloga prava in države, v: Javna Uprava, št. 3-4/2014.

Senko Pličanič: Sreča, trajnostni razvoj in pravo, v: Pravnik, 1-2/2016, str. 29–93.

Erkhart Tolle: The Power of Now: A Guide to Spiritual Enlightenment. New World Library, Novato (ZDA) 1999.

Rohana Ulluwishewa: Spirituality and Sustainable Development. Palgrave Macmillan, London 2014.

UNESCO: Education for Sustainable Development: Linking Learning and Happiness. UNESCO, Bangkok 2007, na voljo je na <<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001559/155943eb.pdf>> (11. 12. 2016).

Zoran Železnikar: Človek je več. Zbirka Človek za tretje tisočletje, Ljubljana 2009.